

Пластун, летун і депутат: до 129-річчя від дня народження Петра Франка

21.06.2019

Кажуть, на дітях геніїв природа відпочиває. У випадку із молодшим сином Івана Франка Петром це твердження не витримує критики, адже саме його природа обдарувала щедро. Він міг стати відомим спортсменом, педагогом, військовим, льотчиком, хіміком чи письменником. Власне, чому міг – на усіх цих теренах він здобув неабияких успіхів, ставши співзасновником «Пласту», «батьком» військової авіації Української галицької армії, автором 36 винаходів у галузі хімії (пов’язані із збільшенням терміну зберігання молока) та кількох книг, які мали своїх читачів і шанувальників.

Але для радянської влади він виявився надто яскравою і публічною особою. Тому в червні 1941 року коли до Львова наближалися війська вермахту, Петро Франко отримує наказ на евакуацію на схід. 28 червня він під вартою був проваджений до потяга. Більше живим його ніхто не бачив.

Від спорту до «Пласту»

Петро Франко народився в батькових Нагуєвичах, під Дрогобичем 21 червня (за іншими даними - 28 червня) 1890 року. Змалку був шибайголовою, із 12 років уже сам вибирався в мандри Карпатами, дуже любив їздити з батьком на рибу, захоплювався полюванням. Дуже любив усілякі екстремальні випробування. Мати часто застерігала в листах: «Пильнуйте за Петром, бо він же лазить по печерах, а то бездонна пропасть».

Петро Франко (посередині) з братами та сестрою

Взагалі Іван та Ольга Франки виховували дітей (а їх у родині було четверо) у майже спартанських умовах, змалечку привчаючи до простої селянської роботи. Ольга Франко у серпні 1904 року в листі до чоловіка повідомляла з Підгірців: «Діти могли би похвалитися умінням і працею. Гандзя уміє жати і їхати верхи на коні. Петрусь навчився плавати... Андрусь і Тарас возять снопи, косять сіно від рана до вечора».

Любов до природи та до екстриму вилилася у Петра Франка у серйозне захоплення спортом. Навчаючись у Львівській політехніці, він захопився футболом, тенісом, грав у

футбольній команді «Україна», любив судити матчі, організовував спортивні товариства «Луг», був членом «Сокола-батька», а пізніше здав іспит на право викладати руханку у гімназіях. Тоді ідеї фізичного вдосконалення були дуже популярними серед молоді, передусім завдяки сподвижництву теоретика і практика української національної фізичної культури, організатора сокільсько-січового руху Івана Боберського, з яким Франко-молодший був знайомий особисто.

До фізичного виховання додалося і патріотичне. Так восени 1911 року у Львівській академічній гімназії вчитель фізичного виховання Петро Франко разом з Іваном Чмолою створює перші пластові гуртки, проводить спортивно-військові заняття. Назву взяли від аналогії з англійським скаут – розвідник (пластунами звалися розвідники в козацькому війську). У 1913 році він став одним із ініціаторів першого з'їзду «Пласту», видав книжечку «Пластові ігри та забави». «Для нас, пластунів, Петро Франко найбільшою мірою співтворець Пласту — тієї організації, яка переможно пережила дві світові війни, ворожі окупації і сьогодні виховує оце вже п'яте покоління української молоді дослівно по цілому світу», - згадувала відома письменниця і журналістка Леся Храплива-Щур.

Учительський відділ товариства «Сокіл-Батько» у Львові. Зліва направо: проф. І. Боберський – провідник відділу, Степан Гайдучок, Тарас Франко, Омелян Гузар, Петро Франко, Іван Ігнат, Олександр Довбенко, Ігор Федів. Весна 1913 р.

Пізніше, у 1922-му році, вчителюючи у Коломийській гімназії, Петро Франко знову створив пластовий гурток, цього разу – таємний, оскільки Польща боролася з будь-якими проявами самоідентифікації серед українців. Однак за деякий час пластуни настільки почали вирізнятися на загальному фоні своєю вихованістю й організованістю, що це не лишилося не поміченим. І хоча ніхто з гімназистів не відкрив таємницю, усіх 22-х пластунів зрештою було виключено з гімназії без права продовжити навчання в іншому польському навчальному закладі. А заодно – і шістьох вчителів, які за них заступилися. Серед останніх був і Петро Франко.

Крилаті першопрохідці

З початком Першої світової війни Петро Франко з багатьма друзями-пластунами записався до легіону Українських Січових Стрільців, де, прослуживши рік четарем сотні Романа Сушка (був і розвідником, і кулеметником) захопився літаками. У 1916 році його, як дипломованого інженера, відрядили в авіаційну школу в Райльовац, біля Сараєва, де він отримав кваліфікацію технічного старшини, і згодом деякий час служив у авіаційній частині на Італійському фронті.

Ці навики дуже стали в нагоді, коли проголошена у 1918 році Західно-Українська Народна Республіка взялася за формування підрозділів військової авіації Української Галицької армії. Петро Франко стає командантом «летунського відділу», сам бере участь у бойових операціях і як розвідник, і як винищувач. Головним завданням авіації УГА була повітряна розвідка, яка фактично стала єдиним джерелом інформації про розташування та пересування польських військ, але і повітряні бої, обстріли з повітря та бомбардування також траплялися.

В один із таких вильотів на початку 1919 року його літак збивають і Франко разом із другим пілотом, Романом Кавутою, потрапляють у польський табір для інтернованих Домб'є. Однак, довго там не затримується: вимінявши на фамільний золотий перстень польську уніформу в одного зі своїх охоронців, Петро тікає з табору і через Прагу, Відень, Будапешт та Станіславів повертається до своїх.

Чотар Петро Франко

Петра Франка по-праву вважають одним із фундаторів української військової авіації. Він особисто контролював розбудову аеродромів, навчання молоді, кілька разів літав у Проскурів, пропонуючи Директорії об'єднати сили і облаштувати під Проскуровом спільну авіабазу. Ще дві авіабази на той час діяли в Красному та Стрию. Його зусиллями до 1919 року авіазагін УГА налічував 35 старшин і 300 вояків і складався з 3 авіаційних сотень, авіашколи, технічної сотні і сотні обслуги. Після Чортківської офензиви частина цього авіазагону була переправлена в Кам'янець-Подільський і об'єдналася з авіазагоном УНР, частина була інтернована Чехословаччиною.

Заслуги Петра Франка високо відзначила Директорія – Симон Петлюра присвоїв воїну Франку звання полковника армії УНР. У квітні 1919 року Франко за рішенням уряду ЗУНР вирушив у Белград, щоб у складі Міжнародного Червоного Хреста займатися питаннями звільнення військовополонених. Коли у 1922-му він повернувся, Визвольні

змагання, практично, закінчилися, тож він осів у Коломиї та повернувся до вчителювання та наукових дослідів. У 1923-му народилася його донька Віра, за два роки – Івауна (Ася).

Тріумф і трагедія

З радянською владою Петро Франко уперше зіткнувся віч-на-віч у 1931 році, коли його на прохання тодішнього президента Польської республіки професора Ігнатія Мосьціцького включили до групи польських інженерів, які поїхали працювати в СРСР на запрошення радянського уряду. П'ять років Петро Франко прожив у Харкові, займаючись в Інституті прикладної хімії проблемами збереження та переробки молока та молокопродуктів. Він же став свідком Голодомору, зберігши у своїй пам'яті страшні картини напівпримар, які в 1932-1933-му намагалися знайти в тодішній столиці порятунок. Уже одне це віднесло Петра Франка до неблагонадійних в очах НКВД. Як і те, що на неодноразові пропозиції від НКВС прийняти радянське громадянство, відповідав категоричною відмовою. Зрештою, у 1936 році як польський підданий, змушений був протягом доби залишити Радянську Україну, надавши розписку про нерозголошення відомостей про те, що бачив. Хоча таке не забувалося – після повернення на Галичину в приватних розмовах страшні факти, бувало, зривалися з вуст Франка. Це пізніше зіграло фатальну роль у його долі, приліпивши ярлик «націоналіст»..

Хоча, спочатку радянська влада спробувала переманити Петра Франка на свій бік. Одразу ж після приходу «перших совітів» у вересні 1939-го його викликали до щойно сформованого обкому КП(б)У. Там пояснили, що син Каменяра дуже потрібний радянській владі, наговорили компліментів, запропонували золоті гори. І він погодився, хоча у нього, за протекцією того ж Ігнатія Мосьціцького, включили до групи польських інженерів, яких запросив на роботу уряд Японії і 20 вересня делегація уже мала виїжджати.

Його обирають депутатом Верховної Ради УРСР. Саме Петро Франко зачитав на позачерговій сесії Верховної Ради УРСР ухвалене в Львівському оперному театрі рішення про включення Західної України до складу УРСР. Хоча, як згадував у одній із передач Ваханга Кіпіані «Історична правда» директор Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка Богдан Тихолоз, уже тоді він відчував, чим це може обернутися. «Його зробили одним із фігурантів так званого Золотого вересня, він був у президії народних зборів, а потім – представником Галичини, що приїхав до Верховної Ради Радянської України і зачитував там «привітання від братів з-за Збруча». Та, коли чуємо цей запис кінохроніки, його голос дрижить. Ми відчуваємо, що насправді він почувався далеко не комфортно», - зазначав Тихолоз.

Напозір же все виглядало дуже пристойно. Ім'я Петра Франка та його брата Тараса не сходило з газетних шпальт. Петра призначили деканом товарознавчого факультету Українського державного інституту радянської торгівлі (нині – Комерційна академія) та директором щойно створеного музею Івана Франка з дуже пристойними окладами. Він став символом єднання наддніпрянців і галичан.

■ *Петро Франко з дружиною Ольгою Білевич, 1920*

Однак це все була лише ширма. Щойно Німеччина із союзника Радянського Союзу у Другій світовій війні обернулася на ворога, із Москви надійшла вказівка евакуювати Петра Франка зі Львова, щоб не дати можливості йому компрометувати радянську владу можливою співпрацею з німцями. 28 червня його разом з мовознавцем Кирилом Студинським під вартою посадили на потяг до Києва. І на цьому сліди обох губляться.

Про загибель Петра Франка існує кілька версій. За однією з них потяг потрапив під обстріл на станції Прошова під Тернополем і коли Франко та Студинський залягли за насипом, конвой прошив їх кулеметною чергою, імітувавши спробу втечі. Однак, останні розсекречені матеріали дають дещо іншу картину. Зокрема, у тій же передачі «Історична правда» директор Міжнародного фонду Івана Франка Ігор Курус розповів, що вдалося розшукати шифротелеграму НКДБ СРСР за 9 червня 1941 року, у якій є прохання про дозвіл на розстріл Петра Франка. «Указаннями товарища Хрущова нами арестовані: Студинський, Франко, киевський артист Донец, націоналісти. В зв'язи з тим, що вивести їх із Києва затруднително, вважаємо цілесобразним їх расстрелять. ЦК КПУ такого жє мненія. Прошу немедленних указаний», - значилося в ній мовою оригіналу. «Є висока імовірність, що їх таки довели до Києва. А потім не знали, що з ними робити, тому вирішили просто знищити. Тоді ж масштаб розстрілів був просто шаленим», – зазначив Богдан Тихолоз. Місце поховання Петра Франка досі лишається невідомим. Можливо, він став одноєю із численних жертв Биківнянських могил.

А тим часом у Києві та Львові тривають зйомки фільму «Інший Франко». Головну роль у ньому грає актор Вячеслав Довженко, відомий за роллю Вересня із фільму Ахтема Сейтаблаєва «Кіборги». Прокат фільму планують на другу половину 2020 року.

Наталка Позняк-Хоменко, Український інститут національної пам'яті